

Jarosław Kuczer
Uniwersytet Zielonogórski

ARYSTOKRACJA JAKO „STAN” LEGITYMIZUJĄCY ABSOLUTYSTYCZNY USTRÓJ ADMINISTRACJI ŚLĄSKA W OKRESIE PO WOJNIE TRZYDZIESTOLETniej (1648-1740)

Absolutystyczny sposób rządzenia w podległym Królestwie Czech był w rękach Habsburgów austriackich narzędziem wypracowywanym przez ponad dwa stulecia. W ich władaniu ziemie te znajdowały się od 1526 roku, a więc od wygaśnięcia tamtejszej linii Jagiellonów. O ile do zakończenia wojny trzydziestoletniej okres ten charakteryzował się względną równowagą i konsensusem stanowo-królewskim, o tyle po 1648 roku inicjatywę zdecydowanie przejęła strona królewska. Król Czech, a zarazem cesarz, przeniósł na grunt czeski, a w tym i Śląsk, scentralizowany model rządów poddanych ścisłej kontroli Wiednia. Stanowe i posiadające legitymizację społeczeństwa śląskiego urzędy oraz sam sejm śląski wykształcony po 1498 roku stały się teraz rodzajem fasadowej substancji politycznej. Ograniczeniu ulegały też same przywileje stanowe szlachty¹.

Podstawowym warunkiem zmian było stworzenie grupy elit, które cesarzowi zawdzięczałyby swoją pozycję i od którego zależałyby ich dalsze losy. Musiały być one tego całkowicie świadome. Siedemnastowieczny absolutyzm był u swego zarania doktryną rządzenia państwem całkowicie niewinną. Był kolejnym etapem rozwoju państw europejskich, wzorowanym w pismach politycznych XV-XVII wieku na formach funkcjonowania monarchii starożytnych. W czasach renesansu postulat tworzenia tej monarchii był dość popularny i to właśnie rządzone przez Habsburgów Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego stało się wzorcowym przykładem rozwoju jej doktryn².

Doktryna absolutystyczna polegała na przejęciu władzy przez monarchę i związaną z nim grupę ludzi. Władza ta nie była ograniczona prawnie. Najlepszym przykładem było wydanie w 1627 roku Odnowionego porządku ziemskiego (*Verneuerte Landesordnung*) dla Królestwa Czech. Był to dokument o charakterze niemal konsty-

¹ K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska 1202-1740*, Wrocław 2005, s. 173-225.

² Por. odpowiednie rozdziały dotyczące problemu: H. Dreitzel, *Monarchiebegriffe in der Fürstengesellschaft. Semantik und Theorie der Einherrschaft in Deutschland von der Reformation bis zum Vormärz*, Köln 1991; T. Oppelland, *Die europäische Monarchie. Ihre Entstehung, Entwicklung und Zukunft*, Hamburg 2007.

tucyjnym, oddający całą władzę nowej arystokracji czeskiej, najczęściej niemieckiego pochodzenia. Co ciekawe, wprzód na niesłychaną skalę dokonano setek konfiskat majątków arystokracji czeskiej oraz egzekucji magnaterii czeskiej, która wystąpiła po 1618 roku przeciw władzy królewsko-cesarskiej. Model czeski nie pozwalał na postawienie nowej arystokracji sprawującej władzę ponad prawem. Jednak jego nowa konstrukcja całkowicie podporządkowała arystokrację cesarzowi. Monarcha skupił więc w swoich rękach zarówno władzę ustawodawczą, wykonawczą, jak i sędziowską. Dla kreowania elit szczególnie ważne było uprawnienie do nadawania tytułów arystokratycznych. Elity owe w krajach niemieckojęzycznych, w tym na Śląsku, nosiły miano „stanu panów”, *Herrenstandu*, do którego w dużym skrócie zaliczano książęta, hrabiów i baronów³.

Na terenie samego Śląska dwa lata po wydaniu Odnowionego porządku ziemskiego, w 1629 roku, dokonano reformy administracyjnej. Powołała ona do życia Urząd Zwierzchni (*Oberamt*), który zastąpił stanowy urząd Generalnego Starosty Śląska. Ponadto najważniejszym novum było przejście wpływu na obsadę urzędów starościńskich (*Königliches Amt der Hauptmannschaft*) w księstwach dziedzicznych Śląska i uczynienie z nich urzędów kolegialnych, w których zarówno starosta księstwa, jak i jego zastępca (najczęściej równocześnie kanclerz) byli najczęściej mianowani z grupy baronów lub hrabiów nieśląskiego pochodzenia. Po wojnie trzydziestoletniej spoza Śląska pochodzili również (w zdecydowanej większości) starostowie generalni tej prowincji.

Najważniejszym elementem legitymizującym władzę królewsko-cesarską na Śląsku było sprawowanie najwyższej władzy przez osoby z najwyższych warstw społeczeństwa tego „kraju”⁴. Chodziło tu jednak nie tylko o cały proces mianowania na najwyższe, wspomniane już, urzędy na Śląsku czy w księstwach dziedzicznych, ale również o starania szlachty wyższej o przejście urzędów niższych, stanowych. Odbieranie stanom możliwości wpływania na urzędy niższe w księstwach, przez mianowanie na nie właśnie arystokratów, królowi zawdzięczających swą pozycję, było ostatnim elementem dokonywania się „absolutyzacji” życia publicznego na Śląsku⁵.

Zwróćmy uwagę na problem obsady stanowisk „królewskich” przez szlachtę wyższą – książąt. Po wojnie trzydziestoletniej kandydaci na Generalnego Starostę

³ W literaturze i tradycji piśmiennictwa polskiego pojęcie stanu arystokratycznego w ogóle nie występuje. W historiografii niemieckiej czy czeskiej jego występowanie było całkowicie naturalne i usprawiedliwione posiadaniem odrębnych przywilejów politycznych i gospodarczych już w czasach średniowiecza. Por. J. Kuczer, *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629-1740)*, Zielona Góra 2013, rozdz. 1.

⁴ Pojęcia tego po raz pierwszy użył w tytule swej pracy F. Gude (*Staat von Schlesien*, Breslau 1707).

⁵ W skali mikro, która jest zdecydowanie reprezentatywna dla całego obszaru Śląska, proces ten opisał: M. Ptak, *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa głogowskiego od początku XIV w. do 1742 r.*, Wrocław 1991.

kierującego Urzędem Zwierzchnim pochodzili spoza Śląska lub podporządkowanych królowi osób. Parytet terytorialny był szczególnie ważny, gdyż świadczył o braku przywiązania do dotychczasowych wartości „stanowych” i interesów poszczególnych grup społecznych. Interesujący przypadek dotyczył śląskich, lecz „złamanych” politycznie książąt legnicko-brzeskich, którzy aby odzyskać posiadane przez siebie terytoria po 1648 roku i uniknąć oskarżenia o felonię, musieli ukorzyć się przed władzą cesarską. W okresie wojny książęta ci stanęli bowiem po stronie powstańców czeskich. Należy tu wymienić Jerzego Rudolfa księcia legnickiego, rządzącego w latach 1641-1653, oraz Jerzego III księcia brzeskiego, rządzącego w latach 1653-1664. Ich mianowanie było niezwykle wysublimowanym zabiegiem, gdyż pozornie pozostawiał on wrażenie, iż stany nadal rządzą się same, choć w istocie wspomniani Piastowie występowali już jako reprezentanci królewsko-cesarscy i nie byli w stanie przeciwstawić się królowi-cesarzowi. W grupie starostów pochodzenia pozaśląskiego znaleźli się Waclaw von Lobkowitz (1671-1674), Fryderyk von Hessen-Darmstadt (1676-1682), Jan Kacper II von Ampringen (1682-1684) i Franciszek Ludwik von der Pfalz und Neuburg (1684-1719). W dwóch przypadkach w zastępstwie książąt Urzędem Zwierzchnim kierowali arystokraci z grupy hrabiów, a mianowicie Christoph Leopold von Schaffgotsch (1674-1676) oraz Johann Anton von Schaffgotsch (1719-1742). Ponieważ urząd Starosty Generalnego mogli wykonywać wyłącznie książęta, dwaj ostatni mianowani byli „dyrektorami” tego urzędu. Był to również interesujący zabieg, gdyż po egzekucji nestora rodu, Hansa Ulricha von Schaffgotsch, w 1635 roku za zdradę monarchii, rodzina ta wyłącznie cesarzowi zawdzięczała swój powrót do łask i musiała spełnić wiele żądań monarchy, aby tak się stało⁶.

Jak wielkie znaczenie dla życia Śląska i kierunków polityki państwa miał ten urząd, świadczą uprawnienia Starosty Generalnego. Starostowie byli wybierani dożywotnio i kolegialnie z innymi urzędnikami, reprezentowali władzę monarszą, kierowali czasem i zwoływali sejm śląski, kontrolowali bezpieczeństwo w prowincji i na granicy królestwa, zwłaszcza wzdłuż granic Polski. Starostowie odpowiadali za sprawy religijne, gospodarcze, pobór podatków i opłat sądowniczych w księstwach dziedzicznych, werbunek armii. Podstawową rolę, z jaką łączy się oddziaływanie książąt śląskich na życie publiczne, odgrywała w tym wymiarze jego centralizacja, unifikacja z resztą krajów dziedzicznych i rekatolicyzacja. Oczywiście oba procesy były ze sobą ściśle związane⁷. Starostowie stali się najwyższą instancją odwoławczą od decyzji sądów księstw. Po okresie „rządów” biskupich Karola Ferdynanda Wazy, przyszły książę-biskup-starosta miał już na stałe rezydować we Wrocławiu, choć tak

⁶ J. Kuczer, *op. cit.*, s. 218.

⁷ Literatura najnowsza nadal ściśle łączy postępy centralizacji z polityką kontrreformacji: G. Waś, *Śląsk we władaniu Habsburgów*, [w:] *Historia Śląska*, red. M. Czapliński, Wrocław 2002, s. 173-179.

się nie stało. Co ciekawe dla powyższych rozważań, jeden ze starostów, Fryderyk hesko-darmsztadzki, w ogóle nie pojawił się na Śląsku⁸.

Z kolei oczekiwania hrabiów rosły kosztem utraty wpływów przez szlachciców z coraz mniej znaczącym tytułem barona. Ci drudzy zaczęli koncentrować się na urządach stanowych bądź niższych urządach królewskich, podczas gdy hrabiowie w krótkim czasie zaczęli stanowić zaplecze administracji centralnej. Dobrymi przykładami wydają się osoby hrabiów (tytuł od 1654 r.) Christopha Leopolda von Schaffgotsch, w 1674 roku powołanego nawet na urząd Dyrektora Urzędu Zwierzchniego. Wobec wakatu na stanowisku Generalnego Starosty faktycznie do 1676 roku kierował on pracami tej instytucji. Jak wynika z analizy Kazimierza Orzechowskiego, ów starosta bądź „dyrektor” posuwał się nawet do pozaparlamentarnych nacisków na kurie sejmu, w celu osiągnięcia takiej czy innej decyzji. W 1675 roku cesarz uczynił go ponadto zarządcą komisarycznym księstw legnickiego, brzeskiego i wołowskiego. W Urzędzie Zwierzchnim angażował on także równych sobie stanem. Jednym z bardziej znanych doradców Schaffgotscha był nie-Ślązak, hrabia Philipp von Arco. Ponadto było to chyba apogeum możliwości hrabiego, gdyż wówczas to Schaffgotsch na niespotykaną dotąd skalę skupił władzę nie tylko „namiestnika prowincji”, a hrabiowie byli wyznaczani również na zwierzchników Kamery Śląskiej (cesarskiego urzędu skarbowego)⁹.

Podobną, a może nawet większą plenipotencję zdobył kolejny potomek Schaffgotschów, hrabia Rzeszy (tytuł od 1708 r.), Johann Anton Gotthard, który w 1719 roku – na podobnych zasadach – objął to samo stanowisko co ojciec. Choć nigdy nie został na nie formalnie mianowany, to faktycznie aż przez 23 lata (!) ponosił za nie odpowiedzialność¹⁰. Do jednych z najważniejszych rozstrzygnięć, do jakich doprowadził, było przyjęcie 25 października 1720 roku przez stany śląskie sankcji pragmatycznej z 1713 roku, zapewniającej dziedzictwo tronu wiedeńskiego linii żeńskiej czy ochrona granic śląskich przeciw *Adherenten* Stanisława Leszczyńskiego w 1737 roku, w okresie wojny o prawo do tronu Rzeczypospolitej. Wymiar tego ostatniego zadania obrazuje korespondencja hrabiego Schaffgotscha z cesarzem, w której opi-

⁸ K. Orzechowski, *op. cit.*, s. 197-201.

⁹ F.W. v. Sommersberg, *Silesiacarum rerum scriptores aliquit adhuc inediti, accedunt codicis Silesiae diplomatici pecimen et diplomatarium bohemo-silesiacum...*, Lipsiae 1729, s. 192; K. Orzechowski, *Przyczynki do funkcjonowania stanów śląskich w drugiej połowie XVII wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1992, R. 47, nr 3/4, s. 382-383; M. Witkowski, *Zwischen Landesorientierung und Hofadel: Christoph Leopold Schaffgotsch (1623-1703)*, [w:] *Das Haus Schaffgotsch. Konfession, Politik und Gedächtnis eines schlesischen Adelsgeschlechts vom Mittelalter bis zur Moderne*, red. J. Bahlcke, U. Schmilewski, T. Wünsch, Würzburg 2010, s. 42.

¹⁰ J. Krebs, *Schaffgotsch, Christoph Leopold Graf von*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie* [dalej: ADB], Bd. 30, Leipzig 1890, s. 541; U. Schmilewski, *Schaffgotsch*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 22, Berlin 2005, s. 536.

sywał łamanie prawa na linii pasa granicznego i prosił Karola VI o wskazówki, jak postępować, by pas uszczelnić¹¹.

Hrabiowie von Schaffgotsch stali się jednym z wielu symboli sukcesu elit hrabiowskich Śląska. Zresztą wraz z burgrabiami zu Dohna byli najczęściej stawiani za wzór w ówczesnych dziełach historycznych¹². Ambicje hrabiów tworzenia hermetycznej elity urzędniczej i społecznej były coraz bardziej widoczne i o ile w pierwszej połowie XVII wieku tron owej elity oparty był na baronach, to już od połowy tego stulecia na radcostwach czy urzędach kanclerskich widzimy właśnie hrabiów.

Arystokracja posiadała niemal na wyłączność i inne najwyższe urzędy w państwie. Pierwszym po Staroście Generalnym był kanclerz Urzędu Zwierzchniego (*Ober-Amts-Canzler*). Bezpośrednio po utworzeniu gremium, w 1629 roku, urząd ten powierzono baronowi Christianowi von Nostitz. Ów kanclerz *Oberamtu* był prawdopodobnie pomysłodawcą jego powołania. Po wojnie trzydziestoletniej, a dokładnie po 1655 roku, na czele Urzędu Zwierzchniego stanął tak znany polityk, jak założyciel Brzegu Dolnego, baron Georg Abraham von Dyhern¹³. Zwróćmy uwagę, iż reprezentując władzę cesarską to właśnie kanclerz, baron Fragstein, odebrał hołd stanów księstw legnickiego, brzeskiego i wołowskiego w 1675 roku po śmierci ostatniego Piasta i przejął te księstwa w bezpośrednie władanie królewsko-cesarskie¹⁴. Od 1699 roku kanclerzem był baron Johann Adrian von Plencken, który pełnił tę funkcję do śmierci w 1719 roku¹⁵. Wyrazisty i energicznie kierujący powierzonymi mu sprawami kanclerz, baron Johann Adrian von Plencken z weichbildu oławskiego w księstwie brzeskim w 1712 roku egzekwował osobiście prawo interwencji królewskiej w sprawie niegospodarności, złego stanu domeny książęcej i łamania prawa w lennym księstwie oleśnickim należącym do Wirtembergów (!), nie uwzględniając ich protestów wynikających z faktu, iż byli jedynymi seniorami tej ziemi¹⁶. Z kolei jeszcze w 1741 roku funkcja kanclerza była

---

¹¹ *Wann an denen Polnischen gränzen wir Ländern respectu deren wir oder andererseits eingebrachten oder aufgeforschten Täter und Complicum gehalten worden seyn, und waß Man auf den Fall, wann die Räuber gleich anfänglich bei ihrer urgrieschenen Flucht in und Continenti oder aber erst nachgehende, und ex intervallo Erfolget und betreten worden, beobachtet haben? Ließ beschieset hiermit die ober Amtliche Anordnung, [...] anders eine gründliche außweisung mit anzeigung derer.* Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Księstwo głogowskie 1329-1889, Rep. 24, sygn. 51 oraz 52, s. 4-5.

¹² F.W v. Sommersberg, *op. cit.*, s. 191.

¹³ Narodni Archiv Praha, Česká Dvorská Kancelář, 752, sygn. IV D 1, krt. 426, Rathstittel, Presburg, 23. März 1647, von Dyhren Georg Abraham, Schlesischer Obercommisarius oraz Freiherrenstand Incolat in Herrenstand 12. July 1655, Freiherr Georg Abraham von Dyhren.

¹⁴ J.Ch. Köllner, *Wolaviografia oder accurate Beschreibung der Stadt Wohlau in Schlesien...*, Budissen 1726, s. 535.

¹⁵ W. Sękowski, *Herbarz Śląski*, t. 6, Katowice 2008, s. 287.

¹⁶ L. Wiesner, *Zur Geschichte der Herzoege von Oels, Wuertembergischer Linie, namentlich Carl Friedrich von Oels und Carl von Bernstadt*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 1862, Bd. 4, s. 175.

sprawowana przez jego bratanka, barona Johanna Aaron Adriana von Plencken¹⁷. Urzędnik ten, czasem określany Głównym Komisarzem (*Obercommisarius*), stał na czele kolegium Urzędu Zwierzchniego (*Ober-Amts-Collegium*) składającego się z 15 lub nawet 18 radców (*Ober-Amts-Räte*). Ich spotkania odbywały się przy podziale na ławę uczonych (*Gelehrtenbank*), ławę rycerstwa (*Ritterbank*) i ławę panów/arystokratów (*Herrenbank*). I to właśnie ta ostatnia „ława” składał się z baronów i hrabiów. Miała stanowić silną przeciwwagę i reprezentować ścisły interes cesarski. Przy praktycznym, ostatecznym głosie Starosty Generalnego, ława panów dodatkowo wzmacniała jego konkluzje sejmowe¹⁸.

Już taki podział kolegium wskazywał miejsce i rolę arystokracji przypisane szlachcie tytularnej w pracach urzędu. Przykładowo po 1634 roku najważniejszymi osobami tego urzędu stali się radcy baron Balthazar Henrich von Oberg oraz baron Christian Ludwig von Stahrenberg¹⁹. W późniejszym czasie ważną rolę odgrywali przedstawiciele rodu Haugwitzów, co – w myśl zasady podnoszenia do stanu wyższego osób wchodzących do tego gremium – przyniosło im w 1708 roku tytuł hrabiów²⁰. Jeszcze pod koniec epoki habsburskiej wśród radców ławy „pańskiej” znajdziemy pięciu baronów pochodzenia nieśląskiego: jak Lazarius Ambrosius von Brunetti, Franz von Tiepold, Johann Wilhelm von Würtz und Bourg oraz Ślązaków: Johanna Anthona von Fragstein und Nimbsdorf, Alexandra Josepha von Mennicht. Zajmowali więc równe miejsce w stosunku do sześciu szlachciców zwykłych, a razem mieli interesującą przeciwwagę wobec siedmiu „uczonych”. W 1741 roku w skład kolegium Urzędu Zwierzchniego wchodziło sześciu hrabiów (na 11 członków szlachty wyższej). Byli nimi hrabia Franz Karl von Kottulinsky, hrabia Rzeszy Franz Carl von Praschma, hrabia Rzeszy Otto Wentzel von Nostitz und Reineck, hrabia Rzeszy Johann Baptista von Neithardt, hrabia Johann Ferdinand von Globen oraz hrabia Rzeszy Gerhard Wilhelm von Strattmann²¹.

Hrabiowie byli „pierwszymi urzędnikami” Kamery Śląskiej, zarządzającymi skarbowością śląską oraz śląskimi majątkami królewskimi z zadaniem ściągania śląskich dochodów monarchy oraz czuwania nad finansowymi interesami króla w prowincji. Szlachta tytularna wchodziła z reguły w skład tak zwanego Kolegium

¹⁷ J.D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronick oder Kurze jedoch gründliche Geographisch- Historisch- und Politische Nachricht von dem Herzogthum Schlesien*, t. 1, Nürnberg 1741, s. 290.

¹⁸ Na temat składu: *ibidem*. Na temat struktury: K. Orzechowski, *Materiały do dziejów urzędników, funkcjonariuszy i służby na Śląsku w ostatnich latach XVII w.*, [w:] „Acta Universitatis Wratislaviensis” [dalej: AUW], No 516, Prawo XCI, Wrocław 1980, s. 62.

¹⁹ J. Sinapius, *Olsnographia oder Eigenliche Beschreibung des Oelsnischen Fürstentums In Nieder-Schlesien welche in zwey Haupt-Theilen so wohl insgemein Dessen Rahmen Situation, Regenten, Religions-Zustand, egiments-Wesen und andere notable Sachen...*, t. 1, Leipzig und Franckfurt 1707, s. 651-664.

²⁰ R.J. Meraviglia-Crivelli, *Der böhmische Adel*, [Mautern an der Donau] 1885, s. 138.

²¹ J.D. Köhler, *op. cit.*, s. 291 i n.

Kamery, które tworzył jej prezydent i 9 radców. Podobnie było w odniesieniu do rentmistrza (*Rentmeister*) i starosty cłowego (*Ober-Zoll-Hauptmann*). Niższe urzędy takie jak kontroler, buchalter, posłaniec, ekspedytor raczej pozostawały poza kręgiem ich zainteresowania²².

Była to reguła, o której jednoznacznie wypowiedział się w swej kronice Johann David Köhlner. Podał bowiem, iż „kolegium składa się z Prezydenta Kamery, którym zwyczajowo wybiera się hrabiego” (*das Collegium an sich selbst bestehet aus einem Cammer Praesident, der gemeiniglich ein Graf ist*)²³. I tak na przykład z najczęściej wymienianych hrabiów w 1656 roku funkcję Prezydenta Kamery Śląskiej sprawował Melchior Ferdinand von Gaschin (1656)²⁴, a od 1703 roku pełnił ją przybyły dopiero na Śląsk imigrant z rodziny Neyhardt, Johann Baptista. Okres sprawowania urzędu przez tego hrabiego Rzeszy to okres trwający aż do 1741 roku. Jego zastępcą (*Vice-Cammer-Praesident*) był również hrabia Rzeszy, Friedrich Leopold von Rechenberg. Radcami urzędu byli hrabia Johann Leopold von Herberstein (Austriak), hrabia Johann Frantz von Würben und Freudenthal, hrabia Anthon Christoph von Proßkau i hrabia Joachim Ladislaus von Berge. Gremium liczyło wówczas 23 osoby²⁵. Wchodzili oni również w skład Kamery Śląskiej. W 1741 roku znajdujemy tam dwóch arystokratów, barona Christopha Andreama von Sternbach oraz barona Carla Friedricha von Nimptsch²⁶.

Książęta, hrabiowie i baronowie zaczęli stanowić trzon poszczególnych komisji, które reprezentowały cesarza na sejmie śląskim. Ta sama grupa społeczna przyjęła na siebie prace w komisjach powoływanych w celu rozwiązania konkretnych, często naglących spraw. Stworzenie komisji pozostawało w gestii monarchy, który czynił to za pośrednictwem Urzędu Zwierzchniego lub Kamery Śląskiej. Urzędy te były wprawdzie ciałami o charakterze tymczasowym, jednak ich członkowie przejmowali w swoje ręce kompetencje pośrednio wykonawcze. Zajmowali z reguły miejsca za jednym z książąt śląskich, będącym komisarzem głównym. Bywali nimi zwłaszcza Wirtembergowie i Lobkowiczowie. W 1715 roku zastępcami komisarza głównego na sejm byli hrabia Franz Karl von Hatzfeld i hrabia Franz Karl von Kottulinsky. Ich rola polegała na stawieniu się w wyznaczonym terminie i doprowadzeniu do akceptacji przez sejm moneńskich propozycji. W ramach ich obowiązków pozostawało zdawanie relacji z prac sejmowej komisji do Królewsko-Cesarskiej Nadwornej Kancelarii w Wiedniu²⁷. Książęta wybierani byli też komisarzami królewskimi na sejm. Przykładowo w 1675 roku, na tuż przed

²² K. Orzechowski, *Materiały do dziejów...*, s. 62.

²³ J.D. Köhler, *op. cit.*, s. 352.

²⁴ R.J. Meraviglia-Crivelli, *op. cit.*, s. 123.

²⁵ J. Sinapius, *Schlesische Curiositäten...*, t. 2, s. 150; J.D. Köhler, *op. cit.*, s. 295 i n.

²⁶ J.D. Köhler, *op. cit.*, s. 291 i n.

²⁷ P. Jurek, *Sejm śląski z marca 1715 roku*, [w:] AUW, No 1444, Prawo CCXV, Wrocław 1992, s. 74-75; J. Sinapius, *Olsnographia...*, s. 303-304.

swą tragiczną śmiercią, na ich czele stanął Jerzy Wilhelm, książę brzesko-legnicki²⁸. Z kolei w latach 1694-1703 rolę taką odgrywał książę oleśnicki, Christian Ulrich (zm. 1704)²⁹. W roli komisarza wielokrotnie po 1691 roku występował Ferdynand August von Lobkowitz³⁰. W 1706 roku takie zadanie powierzono Franciszkowi Karolowi von Auersperg, a w 1715 roku księciu żagańskiemu Franciszkowi von Lobkowitz. Ale w skład tych komisji wchodził też najwyższy spośród niższych grup *Herrenstandu*, co wiązało ich z systemem władzy i miało dawać poczucie, iż mimo inflacji tytułu winni być gotowi do służby państwu. W tym ostatnim przypadku byli to hrabia Franz Karl von Hatzfeld i hrabia Franz Karl von Kottulinsky, radcy Urzędu Zwierzchniego i podkomorzy cesarscy³¹. Taka relacja władzy: książę – hrabia/wolny pan stanowy – hrabia zapewniała równe rozłożenie prestiżu na barkach określonych przedstawicieli arystokracji, możliwe że satysfakcjonując stojące za nimi środowiska. Wspomniana relacja określała tym samym jasne granice pomiędzy grupami elit śląskich. Tutaj przypomnieć możemy choćby komisję do spraw pożyczki holenderskiej czy komisję akcyzową o charakterze sprawdzającym, a także graniczną z 1715 roku³². Na ich czele stali głównie hrabiowie, jak w 1645 roku burgraf Hannibal zu Dohna, w imieniu cesarza podpisujący umowę zastawu księstwa opolsko-raciborskiego Wazom³³, czy w 1665 roku hrabiowie von Colonna i von Schaffgotsch, przejmujących zastaw na powrót w ręce habsburskie³⁴. Podobnie to hrabia Wentzel Waleri von Würben und Freudenthal (z Bruntalu) 12 czerwca 1673 roku stanął na czele komisarzy królewskich powołanych do zatwierdzenia przywilejów księstwa opawskiego³⁵.

Książęta odgrywali podstawową rolę podczas zjazdów sejmu śląskiego, działającego permanentnie konwentu publicznego (od 1662/1664), zjazdów trybunalskich czy dla odbioru rachunków. W okresie wojny trzydziestoletniej, w lipcu 1634 roku, Jan Krystian brzeski otrzymał nawet funkcję „dyrektora” sejmu. Podobnie jednak jak owa efemeryczna funkcja, tak i okoliczności jej utworzenia były wyjątkowe. Ten niedłuszyjszy starosta Śląska (1617-1621) wrócił bowiem z wygnania pełen skruchy

---

²⁸ N. Conrads, J. Bahlcke, *Schlesien in der Frühmoderne. Zur politischen und geistigen Kultur eines habsburgischen Landes*, Köln-Weimar-Wien-Böhlau 2009, s. 77-101.

²⁹ J. Sinapius, *Olsnographia...*, s. 303-304.

³⁰ C.J. Kinderfreund, *Das Fürstenhaus Lobkowitz. Mit einem Anhang: Das Banquet zu Raudnitz im Jahre 1811*, Prag 1860, s. 19.

³¹ P. Jurek, *op. cit.*, s. 93 nn.

³² *Idem*, *Komisje zgromadzeń stanowych w diariuszu śląskiego sejmu z 1715 r.*, [w:] A UW, No 1477, Prawo CCXXII, Wrocław 1993, s. 117-126.

³³ S. Karwowski, *Verhältnis der Reichsgrafen von Oppersdorff auf Oberglogau zu den Königen von Polen*, „Jahres-Bericht des Königlichen katholischen Gymnasiums zu Leobschütz” [dalej: JbKkGL], 195: 1893, s. IV.

³⁴ A. Nowack, *Die Reichsgrafen Colonna, Freiherrn von Fels, auf Tost und Gross-Strehlitz bis 1695*, „Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Neustadt Ob.-Schles” 1902, nr 220, s. 10.

³⁵ Zemski Archiv v Opave, Slezský stavovský archiv v Opavě, Inv. číslo: 298, sygn. A XXXI-11.

po aresztowaniu swego szwagra, wspomnianego już, Hansa Ulricha Schaffgotscha i zamordowaniu Albrechta Wallensteina³⁶.

W drugiej połowie XVII wieku książęta przestali brać udział w tych gremiach osobiście. Posiadali jednak nadal głosy w pierwszej kurii, dzięki czemu przez posłów „decydowali” o najważniejszych sprawach Śląska – wymagających oczywiście zgody królewskiej. Ukazywało to w pewnej mierze stosunek tej grupy do działania najwyższej reprezentacji śląskiej. Brak osobistej reprezentacji, w porównaniu z sytuacją z XVI wieku, stał się czymś oczywistym. W 1741 roku reprezentowanie książąt w kurii pierwszej przyjęli na siebie wyznaczeni do tego szlachcice. Niejednokrotnie byli to baronowie w służbie książąt i hrabiów Rzeszy – Wolnych Panów Stanowych³⁷.

Przedstawiciele książąt oraz wolnych państw stanowych na sejmie śląskim w 1740 r.

Książę	Przedstawiciel
Schaffgotsch (książe-biskup)	Baron Melchior Andreas von Rottenberg Franz Anthon von Gilgenheim
Wirtemberg	Carl Conrad von Pein und Wechmar George Heinrich von Haupt
Liechtenstein	Baron Peter Leopold von Orlick und Laziska Johann Christoph von Conrad
Lobkowitz	Johann Maximilian von Lilienthal
Auersperg	Gottfried Alexander von Mennicht

Wolny pan stanowy/hrabia	Przedstawiciel
Maltzan (Miliczu)	Daniel Kühn
Promnitz (Pszczyna)	Gottfried Retsch
Hatzfeld (Żmigród)	Paul Franz Mischke
Schönaichów (Bytom-Siedlisko)	Carl Philipp von Mennicht
Henckel von Donnersmark (Bytom Górnośląski)	Gottfried Schincke

Źródło: J. Kuczer, *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629-1740)*, Zielona Góra 2013.

Mimo to kuria książąt i wolnych panów, dzięki stosunkom głosów wirylnych, wykazywała nadal największą inicjatywę. Chcąc nie chcąc stała się rzeczywistym reprezentantem Śląska i innych stanów³⁸. Sejmom przewodniczył starosta, w przyszłości krajowy pełnomocnik stanów, a zjazdom trybunalskim winny był przewodniczyć

³⁶ N. Conrads, *Das preußische Exil des Herzogs Johann Christian von Brieg*, [w:] *Schlesien in der Frühmoderne...*, s. 39-52.

³⁷ J.D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronick...*, s. 311 nn.

³⁸ K. Orzechowski, *Przyczynki do funkcjonowania...*, s. 377-378.

jeden z pozostałych książąt³⁹. Tok obrad i ich kierunek były ściśle nadzorowane przez monarchę za pośrednictwem Urzędu Zwierzchniego oraz sejmowych komisarzy (zawsze arystokratów). Pozwalało to na ich kształtowanie zgodnie z intencjami i interesem absolutnego monarchy⁴⁰.

Jak już pisano, rolą komisarzy było zaprezentować się godnie w imieniu monarchy w określonym terminie. Często jednak nie byli już obecni nawet przy przedstawieniu monarszych propozycji, nie mówiąc o ogłoszeniu konkluzji sejmowych. W ramach ich obowiązków pozostawało także zdawanie relacji z prac sejmu do Królewsko-Cesarskiej Czeskiej Dworskiej Kancelarii w Wiedniu, czego też nie dopełniali osobiście.

Elity arystokratyczne nie tylko uczestniczyły w pracach sejmu na Śląsku, ale uzyskały decydujący wpływ na efekt tych prac. Zwłaszcza po 1662 roku, zmianie charakteru gremium na *conventus publicus* i spadku zainteresowania książąt „deliberowaniem”. Przede wszystkim byli członkami kurii pierwszej, a mogli też być obierani na deputowanych księstw. U schyłku epoki habsburskiej wolni panowie stanowi i hrabiowie zarazem, zapewne wzorem książąt, wyznaczali już swoich przedstawicieli – głównie mieszczan, posyłanych *ad publica*. Sytuację tę obrazują nader szeroko informacje przedstawione w kronice Johanna Davida Köhlera⁴¹.

Kolejnym krokiem do absolutystycznego rządu Śląskiem było „sterowanie” starostami księstw dziedzicznych. Najjaskrawszymi przykładami pozostają starostowie największych księstw dziedzicznych, głogowskiego i świdnicko-jaworskiego. Fakt, że w księstwie opolsko-raciborskim urzędy starościńskie pełnili wyłącznie jego mieszkańcy, mógł świadczyć o dużym zaufaniu, jakim darzył cesarz tamtejsze rody. Ponadto proces tworzenia elit w tym księstwie i siła ekonomiczna tutejszych rodzin były wyjątkowe już przed wojną trzydziestoletnią, i z tym zapewne przyszło się cesarzowi liczyć. Jednak przy analizie procesów tworzenia *Herrenstandu* na terenie tego księstwa nie jesteśmy w stanie podważyć jego oddania względem dworu. Odmiennie w okresie wojny rzecz się miała ze szlachtą głogowską czy świdnicko-jaworską (przykłady Schönaichów i Schaffgotschów, którzy do końca lat 30. pozostawali w opozycji do monarchy)⁴². Tutejsze urzędy przekazywane były stronnikom cesarskim, których rodziny nigdy nie zamieszkiwały Śląska, lub tym, którzy zamieszkiwali inne księstwa śląskie, najpierw otrzymywali majątki w księstwach, gdzie przyszło im pełnić urząd (dzięki czemu i pełnię praw politycznych księstw – indygenat), a następnie byli na niego mianowani. Tutaj parytet terytorialny był może jeszcze bardziej istotny od tegoż w przypadku Starostów Generalnych. Nowi starostowie nie znali bowiem realiów społeczno-publicznych księstw, w których przyszło im rządzić. W związku z tym niemal

³⁹ *Idem, Historia ustroju Śląska...*, s. 204-210.

⁴⁰ P. Jurek, *Sejm śląski...*, s. 93.

⁴¹ J.D. Köhler, *Schlesische Kern-Chronick...*, s. 313 i n.

⁴² J. Kuczer, *op. cit.*, s. 51-54.

oczywiste było, iż będą beneficjentami urzędów i bezpośrednim ramieniem cesarza. Bez zrozumienia potrzeb rządzonych ani zainteresowania oddolnym rozwojem inicjatyw obcej sobie społeczności, byli w istocie administratorami i wykonawcami woli dworu wiedeńskiego. W przypadku sprzeciwu stanów mieli szersze pole manewru, gdyż najczęściej nie posiadali chociażby związków rodzinnych czy sąsiedzkich.

Do „obcokrajowców” należy zaliczyć więc również starostów będących wprawdzie Ślązakami, ale nie pochodzących z księstwa, w którym mieli pełnić urząd starościński. Spoza Śląska pierwotnie pochodzili następujący starostowie głogowscy: hrabia Ferdinand von Lobkowitz (1643-1652), baron Johann Franz von Barwitz zu Fernemont (1652-1688), hrabia Johann Bernhard von Herberstein (1671-1686), spoza księstwa głogowskiego zaś: hrabia Rzeszy Christoph Wentzel von Nostitz (1686-1697), hrabia Johann Heinrich von Nimptsch (1697-1705), hrabia Hans Wolf von Franckenberg (1705-1719), hrabia Hans von Nimptsch (1719-1726) oraz hrabia Franz Karl von Kottulinsky (1726-1741). Z dziewięciu starostów w okresie 1648-1741 jedynie jeden pochodził z księstwa głogowskiego (!). W odniesieniu do księstwa świdnicko-jaworskiego spoza Śląska pochodził starosta hrabia Georg Ludwig von Starhemberg und Schönbühel (1637-1650), a spoza księstwa: baron Otto von Nostitz (1651-1666), baron Hans Friedrich von Nimptsch (1672-1692), hrabia Johann Joachim Michael von Sintzendorf (1692-1697), hrabia Rzeszy Christoph Wenzel von Nostitz (1697-1703), hrabia Rzeszy Franz Joseph von Oppersdorf (1703-1704)⁴³. Na dziewięciu starostów księstwa, sześciu z nich nie było jego pierwotnymi „obywatelami”.

Pełnieniem tych urzędów nie byli zainteresowani książęta Lobkowitz, Liechtensteinowie, Auerspergowie, Wirtembergowie i inni, chociażby z uwagi na to, iż w swoich księstwach lennych sami nadzorowali pracę podobnych funkcjonariuszy oraz że ich zainteresowanie sprawami Śląska było raczej niewielkie. Przytoczmy tutaj przykłady. Książęta jak Albrecht von Wallenstein⁴⁴, Jan Weikhardt von Auersperg⁴⁵,

⁴³ H. Grotefeld, *Die Landeshauptleute der Fürstenthümer Schweidnitz und Jauer*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” [dalej: ZVGAS], 12: 1874, s. 73; A. Weltzel, *Die Landesbeamten der Fürstenthümer Oppeln-Ratibor von 1532 bis 1741*, ZVGAS, 12: 1874, s. 27-31.

⁴⁴ A. Heinrich, *Wallenstein als Herzog von Sagan*, Breslau 1896, s. 4-9, 85-87; R. Fukala, *Albrecht z Valdštejna jako hlohovský kníže a jeho slezské epizody*, [w:] *Glogovia maior. Wielki Głogów między blaskiem dziejów i cieniem ruin*, red. B. Czechowicz, M. Konopnicka, Głogów-Zielona Góra 2010, s. 183-189; A. Leipelt, *Geschichte der Stadt und des Herzogthums Sagan*, Sorau 1853, s. 125-136; F. Förster, *Wallenstein als Feldherrn und Landesfürst. Eine Biographie*, Potsdam 1834.

⁴⁵ A. Sabisch, *Die Bestätigung der Landesprivilegie durch Johann Weikhard 1654-1655*, „Unsere Heimat. Monatsblätter für Heimatkunde und Heimatkultur. Beilage zur Frankenszeim-Münsterberger Zeitung” [dalej: UHMHH], 1928-1929, R. 5, nr 3, s. 44-48; *idem*, *Die politische Tätigkeit des Fürsten Johann Weikhard von Auersperg*, UHMHH, 1928-1929, R. 5, nr 7, s. 100-104; *idem*, *Johann Weikhard von Auersperg und die Lanstände*, UHMHH, 1928-1929, R. 5, nr 5, s. 75-79; *idem*, *Letzte Jahre Johann Weikhard und sein Tod 1677. Das Leichenbegengnis der Stände*, UHMHH, 1928-1929, R. V, nr 10, s. 157-160; *idem*, *Regierungsantritt Franz Karls von Auersperg im Fürstentum Münsterberg-Frankenstein 1709-1710*, ZVGAS, 67: 1933, s. 85-119; G. Macenseffy, *Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615-1677)*, AÖG, 64: 1938,

Wacław Euzebiusz von Lobkowitz⁴⁶ czy Urszula Katarzyna Altenbockum (pomijając jej męża, Jerzego Dominika Lubomirskiego)⁴⁷ nigdy nie rezydowali w posiadanych przez siebie władztwach. Auerspergowie przez okres 50 lat, aż do 1709 roku w ogóle nie pojawili się w księstwie ziębickim⁴⁸. Podobnie było w okresie sprawowania godności biskupiej przez Karola Ferdynanda Wazę⁴⁹. Możliwe, że nie były to przypadki odosobnione. Również Liechtensteinowie posiadający księstwo Liechtenstein nie byli częstymi gośćmi na Śląsku⁵⁰.

Ustrój absolutystyczny na Śląsku w okresie 1648-1740 „stworzył” sobie grupę beneficjentów, jaką była arystokracja. Oczywiście był to rodzaj przymierza o charakterze „zwrotnym”. Poszczególne jej grupy uzyskiwały najwyższe stanowiska i funkcje określające model życia publicznego i społecznego, a nawet gospodarczego. Bez budowy silnej grupy hrabiów i nowych książąt (stare linie wygasły częściowo jeszcze w pierwszej połowie XVII w., a najstarsza, piastowska w 1675 r.), niemożliwe mogłoby być sprawne, scentralizowane rządzenie Śląskiem. Sejmikujące w XVI wieku stany były niezwykle niewygodnym partnerem dla króla, na co wskazują liczne, ugodowe decyzje chociażby w sprawach religijnych podejmowane przez cesarzy Ferdynanda I, Maksymiliana II, Rudolfa II i Macieja. Budowa silnego państwa opartego na licznych prowincjach stała w sprzeczności z pochodzącym z czasów średniowiecza modelem przedkładania przywilejów stanowych nad dekrety cesarskie. *Absolutum dominium* tak jak zerwało wszelkie nici z wczesnonowożytnym charakterem państwa, tak musiało stworzyć sobie podwaliny społeczne i to właśnie arystokracja, w dużej mierze stworzona na potrzeby nowego ustroju, stała się jego głównym beneficjentem.

---

s. 295-509. Podobnie jego potomkowie odwiedzali miasto sporadycznie: F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*, Münsterberg 1907, s. 220 i n.; *idem*, *Franz Karl von Auersperg*, UHMH, 1929-1930, R. 6, nr 2, s. 26-29.

⁴⁶ Na stałe rezydował na dworze Lobkowitzów w Raudnitz: E. Behse, *Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation*, t. 9, cz. 3, Hamburg 1851, s. 114, 283; C.J. Kinderfreund, *Das Fürstenhaus Lobkowitz. Mit einem Anhang: Das Banquett zu Raudnitz im Jahre 1811*, Prag 1860.

⁴⁷ H.T. Flathe, *Lubomirska, Ursula Katharina Fürstin von*, [w:] ADB, 19: 1884, s. 333-334; *Genealogisches Handbuch des Adels*, 38: 1966, s. 24-25.

⁴⁸ A. Sabisch, *Regierungsantritt Franz Karls von Auersperg im Fürstentum Münsterberg-Frankenstein 1709-1710*, ZVGAS, 67: 1933, s. 85-95.

⁴⁹ *Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches*, red. E. Gatz, t. 3, Berlin 1990, s. 278-279; A. Kastner, *Geschichte der Stadt Neisse mit besonderer Berücksichtigung des kirchlichen Lebens in der Stadt und dem Fürstenthume Neisse*, Neisse 1854, s. 392.

⁵⁰ J. Sinapius, *Schlesische Curiositäten...*, t. 2, s. 137-138; *Genealogisches Reichs- und Staatshandbuch*, Frankfurt am Main 1805, s. 158-161; J. Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Brno 1996, s. 202; H. Lorenz, *Die wichtigste Tugend eines Fürsten – Die Barockpaläste des Fürsten Johann Adam von Liechtenstein*, „Liechtenstein” 1995, nr 11, s. 88-94.

Jarosław Kuczer

ARYSTOKRACJA JAKO „STAN” LEGITYMIZUJĄCY ABSOLUTYSTYCZNY USTRÓJ
ADMINISTRACJI ŚLĄSKA W OKRESIE PO WOJNIE TRZYDZIESTOLETniej (1648-1740)

Streszczenie. Ustrój absolutystyczny na Śląsku w okresie 1648-1740 „stworzył” sobie grupę beneficjentów, jaką była arystokracja. Oczywiście był to rodzaj przymierza o charakterze „zwrotnym”. Poszczególne jej grupy uzyskiwały najwyższe stanowiska i funkcje określające model życia publicznego i społecznego, a nawet gospodarczego. Bez budowy silnej grupy hrabiów i nowych książąt (stare linie wygasły częściowo jeszcze w pierwszej połowie XVII w. – najstarsza, piastowska w 1675 r.), niemożliwym mogłoby być sprawne, scentralizowane rządy Śląskiem, jaki charakteryzował ustrój absolutystyczny. Sejmikujące w XVI wieku stany były niezwykle niewygodnym partnerem dla króla, na co wskazują liczne, ugodowe decyzje chociażby w sprawach religijnych podejmowanych przez cesarzy Ferdynanda I, Maksymiliana II, Rudolfa II i Macieja. Budowa silnego państwa opartego na licznych prowincjach stała w sprzeczności z pochodzącym z czasów średniowiecza modelem przedkładania przywilejów stanowych nad dekrety cesarskie. *Absolutum dominium* tak jak zerwało wszelkie nici z wczesnonowoczesnym charakterem państwa, tak musiało stworzyć sobie podwaliny społeczne i to właśnie arystokracja, w dużej mierze stworzona na potrzeby nowego ustroju, stała się jego głównym beneficjentem.

Słowa kluczowe: arystokracja, Śląsk, absolutyzm, administracja, wojna trzydziestoletnia.

ARISTOCRACY AS A „STATE” LEGITIMATING ABSOLUTIST SYSTEM
OF THE SILESIAN ADMINISTRATION DURING THE THIRTY YEARS WAR (1648-1740)

Summary. Absolutist regime in Silesia in the period 1648-1740 „created” a group of beneficiaries, which in fact was the aristocracy. Of course, it was a kind of „round-trip” covenant and worked both sides. Individual of aristocracy perform best positions and functions of defining the model of public life and social, and even economic. Without a strong group of new counts and dukes (old lines expired partially in the first half of the seventeenth century – the oldest, Piast in 1675) it was not possible to control, govern and rule the country of Silesia. The regime was characterized by absolutistic statism. The earlier freedom of the estates of the realm as partner, was extremely uncomfortable for the king. After 1648 it was the time to implement numerous decisions, even in religious matters, made by the emperors Ferdinand I, Maximilian II, Rudolf II and Matthias. The construction of a new shaped, strong state based on the number of provinces stand in opposition to the Middle Ages version of a monarchy built upon a model of privileged classes formed on the whole structure of imperial decrees. *Absolutum dominium* created a new social foundation and it is aristocracy, largely created for the new system, which became the main beneficiary of it.

Keywords: Aristocracy, Silesia, Absolutism, Administration, Thirty Years’ War.